

Д. В. АРХІРЕЙСЬКИЙ

УДК 351.713: 94(477) "1921/1929"

СПІВПРАЦЯ РАДЯНСЬКИХ МИТНИХ УСТАНОВ ТА ОРГАНІВ ВУНК-ДПУ У 1920- Х РОКАХ

У статті висвітлюються особливості та форми практичної співпраці радянських митних установ України та органів ВУНК-ДПУ в період нової економічної політики

Ключові слова: Державне політичне управління, митна установа, охорона кордону, боротьба з контрабандою

В статье освещаются особенности и формы практического сотрудничества советских таможенных учреждений Украины и органов ВУНК-ДПУ в период новой экономической политики

Ключевые слова: Государственное политическое управление, таможенное учреждение, охрана границы, борьба с контрабандой

In the article features and forms of practical collaboration of soviet custom establishments of Ukraine and organs of VUNK-DPU light up in the period of new economic policy

Keywords: State political administration, custom establishment, guard of border, fight against on the sly

Створення у вихорі революції і громадянської війни радянської держави поставило перед останньою серйозне завдання охорони її кордонів. Комуністична ідеологія трактувала цю державу тоді як єдиний острівець посеред хижого капіталістичного світу, що тільки і мріяв, аби знищити цей соціалістичний оазис. Такі твердження, а також недовіра до власного народу, який, незважаючи на офіційні заяви про народність влади, фактично не допускався до управління державою, змушували більшовицьке керівництво покладатися в основному на надзвичайні, репресивні методи керування. Таким чином, відновлюючи дію різноманітних органів управління, без яких неможливе нормальне існування будь-якої держави, комуністичний режим закладав, як основу їхньої діяльності, багаторівневий контроль над суспільством.

Саме за таким принципом організовувалася охорона і економічних інтересів радянської держави. Як відомо, під

час революції і громадянської війни більшовики намагалися втілити у життя принципи політики "воєнного комунізму". "Воєнний комунізм" запроваджувався передусім задля реалізації політичних цілей, а не економічних. Однак, суттєве обмеження приватної власності, масштабна націоналізація, тобто одержавлення, значних секторів промисловості, намагання відмовитися від валюти, обмеження внутрішнього ринку і монополізація комуністичною державою зовнішньої торгівлі тощо не могло зрештою не призвести до економічних потрясінь і, як наслідок, до масового зубожіння населення.

На тлі довготривалої війни ці заходи, слід підкреслити, зовсім не були помилковими, адже більшовики свідомо йшли на радикальні політико-соціальні "експерименти", фактично позбавляючи права на життя значні прошарки населення – так званих колишніх (поміщиків, капіталістів, чиновництво царського часу і

т.п.), духовенство, купецтво, ліберальну інтелігенцію, представників усіх інших, окрім власної, партій, а також намагаючись “перевиховати” багаточисельне селянство як “дрібнобуржуазний елемент”.

Отже, надзвичайні заходи, запроваджені більшовиками у сфері економіки, можна вважати такими, що у комплексі з іншими репресивними мірами спочатку забезпечували компартії політичну перемогу в громадянській війні, а потім мали б допомагати у справі “радянізації” підконтрольного населення.

Відсутність вільного доступу до промислової та сільськогосподарської продукції у розореній війнами країні змушувала людей самотужки вирішувати проблему задоволення своїх життєвих потреб. Поширеним явищем ставало так зване міщечництво, яке в зоні кордону набувало фактично інтернаціонального характеру. Прикордоння ставало зоною дії не тільки одинаків-контрабандистів, людей авантюрного складу характеру, воно давало можливість шляхом порушення відповідних радянських законів прогнатоватися значній кількості населення. Якщо до революції заняття контрабандою було своєрідним фахом, традицією, навіть сімейним ремеслом, то тепер цим займалися частогусто люди, вибиті комплексом причин із звичної для них соціальної ніші. Контрабандна діяльність ставала якісно іншим соціальним явищем.

Виникало дійсно зачароване коло. Як зазначає О. Морозов, “запровадивши монополію на зовнішню торгівлю, радянська влада ...виявилась неспроможною забезпечити споживчий ринок. Така ситуація породила контрабанду, в першу чергу споживчими товарами і продовольством” [14, 112]. З іншого боку, наявність контрабанди підживляла державну монополію на зовнішню торгівлю. Боротьба з контрабандою в контексті надзвичайної політики “воєнного комунізму” і ставала основою співпраці митних органів та Всеукраїнської надзвичайної комісії (ВУНК).

Нова економічна політика, прийнята комуністами під шаленим тиском В. Леніна на X з’їзді РКП(б), не була результатом військової перемоги більшовиків у громадянській війні. На радикальну зміну внутрішньої політики нового режиму вплинуло незадоволення, яке виявляло населення з приводу більшовицької надзвичайщини. Масові селянські повстання по всій території радянської Федерації і робітничі страйки у пролетарських центрах, які вважалися надійним оплотом компартії, були, на думку Леніна, більшою небезпекою, ніж регулярні армії білих, Антанти чи УНР з поляками.

Нова економічна політика означала денаціоналізацію певних секторів промисловості, запровадження власної валюти, заміну продовольчої розкладки на продподаток і дозвіл селянам продавати надлишки сільськогосподарської продукції на ринку тощо. Не оздоровити економіку в цілому ці заходи не могли. Проте, не слід думати, що запровадження непу дало негайні результати. Аби населення відчувало дійсні зміни на краще, був потрібен час. Отже, ситуація на кордоні певний час після оголошення нової економічної політики залишалася дотеперішньою, що природньо спонукало митне та чекістське відомства до тісної співпраці.

За своєю природою це були абсолютно різні інституції. ВНК-ВУНК розглядалася як карально-бойовий орган, така собі мітла революції. Звичайно, кожна держава прагне мати власну політичну поліцію, але більшовицькі надзвичайні комісії на той час були якісно новою службою. Вони створювалися в умовах відсутнього саботажу проти радянської влади з боку залишків державного апарату попередньої доби. Саботаж відбувався у різних сферах життєдіяльності держави, звідси й таке різноманіття функцій ВНК-ВУНК, в тому числі і в царині економіки, хоча в цілому комісії були органом політичним. І чим більшого розмаху набувала братовбивча

війна, тим більше повноважень отримували надзвичайні комісії.

Митний же апарат залишився більшовикам у спадок від попередніх режимів. З початку 1918 р. Департамент митних зборів діяв у складі Наркомату фінансів (НКФ) РСФРР, у червні ж того ж року Головне управління митного контролю було переведено до структури Наркомату зовнішньої торгівлі (НКЗТ). Звичайно, без чистки (фільтрації) особового складу митниць дозволити діяльність останніх більшовики не могли, однак повністю замінити “старорежимних” митників своїми партійними кадрами просто не мали можливості. Було досить і того, що митників доглядав контрольований владою Центральний комітет профспілок митників, а керівні кадри відомства поповнювалися комуністами.

Таким чином, ще під час війни і початків розбудови радянської держави було закладено природний принцип, за яким надзвичайні комісії і митниці, виконуючи різні функції, мали й різне керівництво. Комісії мали широке коло завдань, пов'язаних з ліквідацією “контрреволюції”, у тому числі “економічної” (скажімо, серед функцій створеного у 1922 р. Державного політичного управління (ДПУ) були такі: “...Виявлення контрреволюційних організацій та осіб, діяльність яких спрямована на підрив господарського життя Республіки”; “...політична охорона кордонів Республіки, боротьба з економічною і політичною контрабандою і незаконним переходом кордонів” [15, 320]), і об'єднувалися в особливу систему, яка по суті мала статус окремого наркомату.

На митну службу покладался контроль за непорушністю державної монополії зовнішньої торгівлі, яка була запроваджена декретом РНК РРФСР від 22 квітня 1918 р. На думку дослідниці С. Гнітько, ініціатором такого заходу був безпосередньо В. Ленін, який доводив необхідність “захистити слабку вітчизняну промисловість від напливу товарів іноземного походження. Він

(Ленін) вважав, що ні державний контроль над зовнішньої торгівлею, ні митна політика, ні охорона кордонів не захистять радянську економіку від іноземного капіталу” [2, 412]. Однак, протистояти економічному впливові з-за кордону (який, до речі, радянськими керівниками часто-густо розглядався насамперед як політичний вплив, спрямований на знищення “країни Рад”) якось треба було, тому навіть в умовах непу правляча компартія не відмовилась від монополії зовнішньої торгівлі. Саме через структури НКЗТ радянська держава “вирішувала, кому і в яких обсягах надавати право здійснювати експортно-імпортні операції... що та в якій кількості може бути завезено до країни та вивезено з неї” [2, 413].

Іншим своїм декретом, від 23 лютого 1922 р., РНК РСФРР створив Митно-тарифний комітет, який займався розробкою і зміною митно-тарифних ставок, переглядом списків товарів, заборонених до ввезення, і т.п. [2, 414] Митниці, таким чином, виконували свої традиційні завдання: оглядали товари, що переміщувались через державні кордони, та обкладали їх митом та митними зборами.

Таким чином, структурно надзвичайні комісії і митні органи між собою не перетиналися. А ось у сфері організації комплексного контролю кордонів і боротьби з контрабандою ці служби змушені були співдіяти.

В зоні державного кордону органи ВУНК-ДПУ виконували дві функції: на них покладалися охорона політичного кордону (прикордонні служби і війська підпорядковувалися безпосередньо керівництву спецслужб) і ведення боротьби з контрабандою.

Слід сказати, що до ДПУ охорона кордону покладалася на інші установи. Від 28 травня 1918 р. цю функцію виконувало Головне управління прикордонної охорони при НКФ, яке водночас займалося боротьбою з контрабандою, захистом природних багатств у прикордонній зоні тощо [17]. 329 червня 1918 р. охорону кордонів Раднаркомом РСФРР було доручено

Наркомату торгівлі та промисловості. Того ж року при пропускних пунктах на кордоні почали створювати і надзвичайні комісії. 17 липня 1920 р. з'явилася “Інструкція про охорону державного кордону”, згідно з якою створювалися прикордонні органи Особливого відділу ВНК. Саме ця інструкція започаткувала певний паралелізм у діяльності митних та чекістських структур, адже тепер до завдань прикордонних НК входив нагляд за товарами, що переміщувалися через кордон [16, 423, 424].

Незабаром охорона державних кордонів повністю перейшла до компетенції ВНК-ДПУ. У прикордонній зоні по лінії ВУНК-ДПУ діяли прикордонні пункти, так звані військово-політичні цензурні прикордонні пункти та особливі пункти (безпосередні осередки ДПУ). Завданням військово-політичних цензурних пунктів був захист “військових, політичних та економічних інтересів Республіки шляхом контролю міжнародних листів і посилок, що надсилаються за межі України поштою, спеціальними вагонами і поїздами торговельно-промисловими установами, Червоним Хрестом тощо, а також на підставі особливих конвенцій з іноземними державами і благодійними товариствами” [15, 340].

Прикордонна охорона була організована таким чином. На дільниці певної митниці охорону здійснював прикордонний батальйон із власним штабом. Дільниця охорони батальйону поділялась, як правило, на три ротні одиниці, які, у свою чергу, поділялись на взводні та нумерні застави. Практична охорона кордону здійснювалася пікетами, чисельність яких складала в середньому 12 осіб [6, арк. 22]. Це було так званою першою лінією охорони. Другу складали безпосередньо органи ДПУ, які розміщувалися на заставах, у прикордонних та особливих пунктах.

Основоположними законами співпраці митних і чекістських органів були урядові декрети від 29 грудня 1917 р. і 22 квітня 1918 р. про націоналізацію, тобто одержавлення,

зовнішньої торгівлі. Отже, режим брався контролювати усі зовнішньоекономічні процеси, а функції контролю покладалися насамперед на зазначені служби. Останні діяли нарізно, підпорядковуючись кожна власному керівництву, але, якщо надзвичайні комісії самостійно здійснювали всі стадії відповідних операцій до притягнення порушників до карної відповідальності включно, то митні установи мали право лише на затримання контрабандистів з подальшою передачею їх до органів ВНК-ВУНК.

Виконання однакової функції (боротьба з “економічними злочинами”) при різному керівництві та ще у складних умовах становлення владнодержавної системи, ясна річ, не могло не викликати службових непорозумінь, які інколи переростали у міжвідомчі конфронтації. Основним приводом для конфліктів були взаємні звинувачення у сприянні контрабанді чи пряме втручання в компетенцію один одного. У 1922 р. справа зайшла так далеко, що керівництво ДПУ УСРР було змушено концептуально переглянути ситуацію і критично проаналізувати роль у ній своїх підлеглих. У звіті про діяльність ДПУ протягом першого півріччя 1922 року, зокрема, зазначалося: “Одним із головних гальм у справі постановки на належну височину прикордонної охорони і ведення боротьби з контрабандою стали неясність у взаємовідносинах органів і впливаючі звідси паралелізм і неузгодженість їхніх дій.

На кордоні, де тісно переплітаються задачі держорганів, які провадять роботу з охорони політичних та економічних інтересів Республіки, неминуче у процесі роботи повинні були мати місце непорозуміння та інциденти на цьому ґрунті. Незважаючи на низку декретів Раднаркому, військкерівництва, Зовнішторгу і ВУНК, що визначали і розмежовували як компетенцію, так і коло обов'язків підвідомчих їм органів, все ж такі інциденти не припинялись. Значну роль у виникненні всіляких непорозумінь і конфліктів належала

співробітникам особпунктів, особистів і розвідувальних органів, які своїми діями... ледь не “узаконили” контрабанду і спекуляцію, користуючись своїм службовим становищем і характером роботи.

Подібне ненормальне становище, що створилося на кордоні Республіки і шкідливо відбивається на її політичних та економічних інтересах, змусило зацікавлені органи у Центрі вжити рішучих заходів щодо викоренення подібних явищ і створенню нормальних умов охорони прикордонної смуги” [15, 340].

Із непідробним сумом керівництво спецслужб констатувало: “Основним стимулом контрабанди є легкість споживи, великі бариші при порівняно неважкій “роботі”, яка полегшувалась потуранням з боку співробітників особпунктів і постів. Матеріальна незабезпеченість співробітників особорганів є головним мотивом, що штовхає їх на злочини. Враховуючи цю обставину, контрабандисти легко входять в оборудку і “працюють” узгоджено з митним контролем. Участь співробітників особпунктів спостерігається не тільки у дрібній контрабанді; відзначались випадки контрабандного експорту й імпорту товарів цілими возами при активному сприянні співробітників особпунктів, які переправляли їх на наш кордон під своєю охороною” [15, 376].

Доходило до того, що чекісти на західному кордоні за гроші організували масові нелегальні переходи громадян на територію Румунії чи Польщі (1921 р.) [13, 234]. С. Гнітько наводить приклади, коли подільським губвідділом ДПУ було викрито митників, причетних до перевезення контрабандних товарів (1923 р.), але в такому ж злочині було обвинувачено й деяких співробітників Іноземного відділу ОДПУ (1924 р.) [2, 416].

Керівництво НКЗТ вважало, що “багато які прикордонні установи, особливо Особоргани, здійснюють самостійні закупівлі за кордоном без дозвілу і санкції Зовнішторгу, тим самим дезорганізуючи його

діяльність і створюючи неможливі умови роботи” [4, арк. 23].

У циркулярному листі губернським трійкам по боротьбі з контрабандою від 20 квітня 1922 р. зазначалося, що “більшість працівників Закордонно-Розвідувальних органів, користуючись своїм правом переходу кордону, також створюють велику кількість злочинів, займаючись найбільш безсоромною, неприхованою контрабандою й спекуляцією; абсолютно не турбуючись про конспірацію, вони провозять різноманітні товари, нібито для прикриття літератури, яку ввозять, чи під яким-небудь вигаданим приводом, що ґрунтується на “конспірації” та “секретних потребах”. Спекулятивні та контрабандні операції більшості агентів зазначених органів настільки нахабно відверті, що часто-густо викликають обурення як місцевого селянського населення, так і червоноармійців прикордончастин, спостерігаючих усі ці злочини.

Всі вищенаведені ненормальності..., окрім великої шкоди, що завдається ними Державній зовнішній торгівлі, нерідко створюють у Прикордонзоні хаотичну атмосферу, яка розкладаючи діє на місцеве населення, котре спостерігає вчинки органів Влади, зобов'язаних боротися з контрабандою. Крім того, ці незаконні дії служать для місцевого населення виправданням при виявленні в його середовищі контрабандистів. Митні установи, до безпосередніх функцій яких входить боротьба з контрабандою, часто не зустрічають законного сприяння... і у своїй діяльності по боротьбі з контрабандою і здійсненні Митного контролю наштовхуються на злочини з боку Прикордонорганів, які втручаються в коло компетенції Митниць, дискредитуючи і дезорганізуючи їхню роботу” [4, арк. 23, 24].

З метою упорядкування діяльності усіх відомств і установ у прикордонній зоні і розмежування їхніх службових компетенцій постановою РНК УСРР від 8 грудня 1921 р. була створена Центральна комісія по боротьбі

з контрабандою. До її складу входили представники ВУНК, НКЗТ і військового командування (у першій половині 1922 р. цю Комісію очолював заступник начальника Особливого відділу ДПУ Брянцев, членами були комісар штабу Збройних сил України Ошлей і головний митний комісар НКЗТ Макотинський). В той же час при Особливих відділах Харківського і Київського військових округів були створені відповідні окружні комісії.

Незабаром керівництво зрозуміло, що створена структура надто віддалена від державних кордонів, а отже, й від можливості практичної реалізації своїх завдань. Тоді у прикордонних Волинській, Подільській, Одеській та Миколаївській губерніях були створені відповідні губернські комісії. Їх очолювали начальники губвідділів ДПУ, а до складу входили представники військового командування і митні комісари. На місцях за таким же принципом були організовані дільничі трійки, яким надавалися достатньо широкі повноваження у боротьбі з контрабандою і нелегальними переходами кордону. Як підкреслювало чекістське керівництво, “організація цих трійок на місцях внесла значну ясність і узгодженість у роботу і у взаємовідносини органів Зовнішторгу, Особпунктів і Військвідомства” [15, 378].

Структурам Центральної комісії пропонувалося невинно стежити, аби “жодна, не тільки приватна, але й Державна організація (цивільна чи військова) не здійснювала партизанських закупівель без... відповідного дозволу органу Зовнішторгу, з якою б метою ці закупівлі не здійснювалися (для установ, кооперативів чи інших потреб)”. Вся затримана чекістами, митниками або військовими контрабанда повинна була передаватися “винятково у місцеві Митні установи у порядку, визначеному у наказі ВНК № 71”. Чийсь “самостійні розпорядження” щодо затриманої контрабанди не повинні були визнаватися. Вся контрабанда, що проносилась чи провозилась “секретними

співробітниками Розвідупра, особливих, надзвичайних та ін. споріднених з ними органів з метою маскування”, “безумовно і повністю враховувалася із складанням акту у присутності Мит-Комісара, згідно з § 1 протоколу № 5 Засідання Центральної Комісії від 27 Березня 1922 року” [4, арк. 24]. Порушення розпоряджень Центральної комісії та її місцевих осередків каралося судом революційного трибуналу.

Діяльність органів, підлеглих Центральній комісії, регламентувалася як наказами і розпорядженнями останньої, так і відповідними постановами РНК та інструкціями ВУНК-ДПУ. Зокрема, постановою РНК УСРР від 21 липня 1922 р. були затверджені “Правила пропуску через сухопутні та морські кордони УСРР секспівробітників органів, що провадять закордонну роботу, і порядок ввезення товарів з метою маскування проходячих кордон секспівробітників і доставку останніми секретних матеріалів” [4, арк. 31]. 14 листопада 1922 р. вийшла постанова РНК УСРР “Про заходи по боротьбі з контрабандним ввезенням і вивезенням товарів”, яка певним чином підкорегувала, а то й відмінила попередні правила, затверджені 21 липня. Ця постанова також затвердила факт реорганізації Центральної комісії: вона стала називатися Центральною міжвідомчою комісією по боротьбі з контрабандою (далі ЦМК) і працювати при Управлінні НКЗТ; до її складу увійшли представники Управління НКЗТ (голова ЦМК), ДПУ і Управління Наркомату фінансів (члени ЦМК) [10, арк. 6, 7]. Серед директивних документів ЦМК необхідно відзначити циркуляр від 20 грудня 1922 р., який саме сповіщав про реорганізацію Комісії [10, арк. 13-15]. 1924 року вийшла постанова Ради Праці і Оборони (РПО) СРСР “Про боротьбу з контрабандою”, дія якої, звичайно, поширювалася й на українські установи [6, арк. 147]. 5 вересня 1924 р. своїм циркуляром Головне митне управління СРСР ознайомило підпорядковані йому структури з порядком

вивозу іноземної валюти секретними співробітниками ОДПУ [6, арк. 255].

Вже наприкінці 1922 р. керівництво республіки визнавало, що “функціонування Центральної комісії та її органів на місцях... розрядило задушну атмосферу, що панувала на кордоні, і багато в чому сприяло установленню нормальних умов і контакту у міжвідомчій роботі” [15, 378].

Основною точкою зіткнення органів ДПУ і митниць залишалась боротьба з контрабандою. З 11 травня 1920 р., згідно з постановою РПО “Про боротьбу з контрабандною торгівлею”, до цієї роботи залучався Особливий відділ ВНК [18]. Постанова РНК УСРР від 14 липня 1922 р. зобов'язувала органи ДПУ “посилити боротьбу з економічною контрабандою, яка є не менш важливою, ніж боротьба з контрабандою політичною” [10, арк. 6].

Циркуляром ЦМК від 20 грудня 1922 р. чекістським органам пропонувалося “звернути особливу увагу на зберігачів контрабандних товарів і відправлення товарів, багажних... і поштових посилок, всіляко сприяючи митним працівникам під час огляду” [10, арк. 15]. Шеф чекістського відомства Ф. Дзержинський у зверненні до делегатів II-го з'їзду політпрацівників військ ДПУ у 1923 р. висловився доволі ясно: “Питання охорони кордонів на даний момент стоїть особливо гостро. Кордон СРСР повинен бути закритим для контрреволюціонерів і контрабандистів” [2, 411].

У першій половині 1920-х років контрабанда на західному кордоні СРСР, в тому числі й на українській його ділянці, набула дійсно катастрофічного характеру, що можна підтвердити відповідними статистичними даними. Так, тільки впродовж грудня 1921 р. було затримано контрабандних товарів на суму 340560932 крб., за останні три місяці того ж року було зареєстровано 327 випадків виявлення предметів контрабанди на загальну суму 998 млн. крб. А вже за перші три місяці 1922 р. було зафіксовано 267 подібних випадків і вилучено контрабанди на суму 3 млрд. 127

млн. крб. [14, 112] До середини 1920-х років середньорічні показники затриманої контрабанди залишились достатньо високими. Як зазначає С. Гнітько, в 1922-1923 господарському році тільки на українській ділянці європейського кордону СРСР і лише за попередньою вартістю було затримано контрабандних товарів на суму 2282307 крб., а іншими даними – 3240914 крб.; у 1924-1925 р. – така сума складала вже 3885217 крб., або ж 6513120 крб. [2, 410] Якщо ж враховувати, що затримана контрабанда становила тільки близько 8-10 % від усього незаконного імпорту, то неважно підрахувати реальні обсяги незаконної торгівлі.

Як зазначалося вище, запровадження непу не привело до швидкого наповнення споживчого ринку. В той час як купівельна спроможність населення поступово зростала, державний і недержавний сектори вітчизняної промисловості разом з офіційним імпортом все ще не могли задовольнити потреби населення. Комуністичне керівництво вважало, що першочерговим економічним завданням радянської держави є відновлення насамперед важкої промисловості. Отже, не дивно, що попит на продукцію легкої промисловості істотно перевищував пропозицію. Тому цілком можна погодитися з твердженнями С. Гнітько про те, що “відсутність в країні розвинутої промисловості, дороговизна і низька якість вітчизняних товарів сприяли збільшенню імпортової контрабанди” [2, 412]. Крім того, розвиткові імпортової контрабанди сприяли, по-перше, високі тарифні ставки, встановлені на продукцію легкої промисловості, що відчутно обмежувало імпорт цієї категорії товарів, і, по-друге, чинник зростання цін на контрабандні товари “в міру віддалення пункту (ix) продажу від кордону” [2, 414].

Контрабанда у будь-які історичні часи поділялась на два основні види – імпорту та експорту. У 1920-х роках із зрозумілих причин основну частину контрабанди

складала імпортна. До переліку предметів і товарів незаконного ввезення в цей період входили: різноманітна мануфактура, шкіра й готові вироби з неї, різновиди галантереї, парфуми, спиртні напої, цукор; нелегально вивозились: валюта, дорогоцінні метали і каміння, хутра, антикваріат, тютюн, сало, різноманітна сировина, а також коштовне церковне начиння.

За умов післявоєнної руйнації, нелегкого відновлення прикордонної і митної служб, нестачі матеріальних ресурсів для організації прикордонної зони заняття контрабандою дійсно ставало досить прибутковим бізнесом, причому з обох боків кордону. В багатьох прикордонних містах з польського боку існувала розгалужена мережа контор, які безпосередньо спеціалізувалися на контрабандних операціях, в тому числі під прикриттям польських властей. В одній із доповідних записок Волинського губвідділу НКЗТ про це, зокрема, говориться: “Вся прикордонна смуга Польщі з Україною покрита мережею кооперативів, які по суті не мають нічого спільного з кооперативною діяльністю, бо у дійсності є замаскованими приватними фірмами. Усі такі кооперативи користуються великими привілеями і навіть заступництвом з боку (польської) держави. Їм надано право майже вільної контрабанди. За наданням рахунків таких лже-кооперативів контрабанда вільно пропускається польськими прикордонними властями. Є інформація, що особам і “кооперативам”, що промишляють контрабандою, надаються значні кредити” [3, арк. 37].

З радянського боку також існували подібні, як правило, транзитні пункти (різноманітні крамниці, трактири тощо), і на українській ділянці кордону їх нараховувалося 57. Значними центрами контрабанди тут були Бережанка, Волочиськ, Гусятин, Дубосари, Жабиці, Тетаршино, Тирасполь, Ямпіль та ін. Основними каналами перевезення контрабандних товарів УСРР були

маршрути Острог – Бердичів – Козятин – Київ; Кам’янець-Подільський – Проскурів – Київ; з Києва – на Харків, Москву, Ростов-на-Дону. Морські канали проникнення контрабанди проходили через порти Криму та Одеси [2, 415].

Таким чином, за умов, коли контрабанда ставала ремеслом багатьох, коли до цього заняття для ефективності залучалися діти, а частка місцевих мешканців серед контрабандистів складала близько 50%, співпраця митників і співробітників ДПУ в цій сфері була просто необхідною.

Вже 26 лютого 1923 р. керівництво Українського митного округу видало наказ про взяття на облік значних партій певних товарів закордонного походження. Наказ передбачав тісну співпрацю під час проведення операції чекістських і митних органів. Відгукуючись на пропозиції митників, начальник Економічного відділу ДПУ УСРР Куропатенко наказав губвідділам відомства “увійти у тісний контакт з Митною установою, що знаходиться на території Вашої губернії, щодо спільного втілення в життя організованої конфіскації і вилучення зазначених (у наказі УМО. – Авт.) закордонних товарів після завершення 15 квітня пільгового терміну, встановленого Українським Митним Округом, після чого товари, які не матимуть реєстрації і таврування... повинні направлятися у Митну установу.

ЕКО нагадує, що до даної роботи Ви повинні поставитись дуже обережно і виконати зазначене завдання вчасно, тобто до 15/IV, причому без участі Митної установи і без її попередньої згоди ніяких операцій не здійснювати. Перелік товарів, які необхідно таврувати, є у кожній Митній установі” [10, арк. 20].

Боротьба з контрабандою залишалася актуальною проблемою для влади і в подальші роки. Скажімо, у своєму наказі від 1 березня 1926 р. голова ОДПУ Держинський зазначав: “Натиск контрабанди на кордони СРСР, що продовжується у зв’язку з товарним голодом,

нелегальний вивіз за межі ЄСРВ валютних коштовностей, широкий розвиток контрабанди, яка прикривається легальними формами (посилка не для особистого користування, а для продажу; провезення контрабанди у пасажирському багажу; порушення монополії зовнішньої торгівлі і т.д.) ставлять перед органами ОДПУ задачу рішучого посилення боротьби з усіма цими видами контрабанди і повного закриття наших кордонів для таких” [19, 35]. Можливо саме Дзержинський добився появи 3 квітня цього ж року постанови РПО, згідно з якою боротьба з контрабандою зосереджувалася саме в органах ОДПУ, а митні установи зобов’язувалися займатися цим тільки в місцях своєї постійної діяльності [2, 420].

Про щільність співпраці між органами ДПУ і митницями у боротьбі з контрабандою свідчить циркуляр ГМУ і ОДПУ “Про зміни форм протоколів затримання контрабандних товарів” від 19 листопада 1926 р. Встановлення єдиних стандартів оформлення подібних документів є чудовим і переконливим показником структурно-оперативної взаємодії двох служб держави. Наявність у бланку протоколу графи “позначки митниці” каже про те, що остаточне заповнення цього документу повинно було відбуватися у присутності представника митних органів [8, арк. 31].

Складовим елементом боротьби з контрабандою стала діяльність спільних оперативних груп, до складу яких входили працівники і ДПУ, і митних структур. Опергрупи діяли переважно на транспортних комунікаціях. Нюанси такої співпраці у межах однієї групи, що діяла на залізниці, характеризує, наприклад, наказ № 1/с Київського дільничого митного інспекторату від 19 квітня 1924 р., в якому повідомлялось, що “для систематичної і організованої боротьби з контрабандою на транспорті (Південно-Західна залізниця) і з метою контактування у цій роботі з місцевими органами ДТОДПУ, Інспекторством досягнуто угоду з начальником ДТОДПУ т. Циклісом і видано

за підписом Київського Дільничого Митного Інспектора Вуйтика і Нач-ка ДТОДПУ ПЗ-ці т. Цикліса секретний циркуляр від 17/IV ц.р., який регламентує права і обов’язки Митспівробітників при виконанні ними операцій по б(оротьбі з)/к(онтра)б(андою) на поїздах і на ст(анціях) з(алізниці)”. Особливо наголошувалося, що “з метою ліквідації можливих непорозумінь та інцидентів у процесі роботи по б/к-б на транспорті між Митпрацівниками і працівниками ДТОДПУ ПЗ-ці пропонується під особисту відповідальність Начальників опергруп і Управляючих м(итни)цями, у підпорядкуванні котрих групи знаходяться, проінструктувати працівників..., роз’яснивши їм характер цієї роботи, їхні права та обов’язки.

Ні в якому випадку не допускати загострень стосунків з працівниками ДТОДПУ на місцях. Намагатися проводити роботу, спрямовуючи її у бік встановлення тіснішого зв’язку з ДТОДПУ, бо тільки у цьому випадку можна гарантувати успіх роботи...” [7, арк. 117]

Деякі деталі діяльності оперативних груп на залізниці висвітлює вищезгаданий циркуляр від 17 квітня 1924 р.: “З метою активної боротьби на транспорті з контрабандою, що просмокується всередину країни з прикордонних районів, і для організації контактної роботи... представникам митних органів Інспекторської Митдільниці, митниць, митних постів і оперативних груп по б/к-б... надається право огляду вантажів, багажу і ручної поклажі пасажирів, які прямують по лініях залізниць і річок Дніпровського басейну..., при обов’язковій присутності Агента ТОДПУ, а у випадках відсутності такого на проміжній станції надається право самостійно здійснювати вилучення..., повідомляючи найближчий пост ТОДПУ” [7, арк. 118].

Працівникам опергруп надавалося право оглядати ручний багаж пасажирів і вилучати контрабандні речі під час руху поїзду, переслідувати вантаж чи багаж до станції

призначення і оглядати і вилучати його там при обов'язковій участі співробітників ДПУ. Передбачалося, що контрабанда, вилучена опергрупою, обов'язково потраплятиме на склади найближчої митниці. Чекісти за необхідністю повинні були виконувати технічну роботу з митного огляду. Передбачалося також, що грошові премії, які видавались за вилучення контрабанди, повинні були порівну розподілятися між митниками і чекістами, учасниками опергруп. Як встановлено, розмір кожної такої премії становив 20% вартості затримано товару за середніми кооперативними цінами даної місцевості при його нелегальному ввезенні та 15% – при вивезенні [2, 419]. “Працівники Митного нагляду і агенти ДТДПУ” повинні були розуміти “всю державну важливість справи б/к-б і провадити свою роботу на засадах тісної, дружньої співпраці” [8, арк. 31].

Фінансування спільних оперативних груп здійснювалося з трьох джерел: одну частку суми вносило митне відомство; іншу – ДПУ; третю складали премії за конфіскації. Витрачались ці гроші на заробітну платню особовому складові груп, на вирішення оперативних та організаційних питань [9, арк. 12].

Крім спільної роботи в опергрупах, передбачалися й інші форми співпраці органів ДПУ і митниць у боротьбі з контрабандою. Скажімо, у випадках, коли митні органи знали про наявність контрабанди всередині країни, але з якихось причин самі не могли її вилучити, вони зверталися до ДПУ з відповідною інформацією (слід думати, до 1926 р.) [9, арк. 30].

Необхідно додати, що, крім участі у діяльності спільних опергруп, органи ДПУ на шляхах ввезення контрабанди на внутрішній території України розміщували загороджувальні загони, а також організовували періодичні обшуки і облави у містах з метою виявлення і вилучення контрабандних товарів [11, 325].

Складовою частиною боротьби з контрабандою було оперативно-кримінальне

переслідування контрабандистів. Постанова РНК УСРР від 14 листопада 1922 р. передбачала, “як захід боротьби з контрабандистами-професіоналами, застосовувати виселення їх в адміністративному порядку не менш ніж на 100 верст від прикордонної лінії, якщо за вироком суду вони не каратимуться суворіше” [10, арк. 6]. Зрозуміло, що без спільної праці представників митниць і ДПУ дане розпорядження виконуватися не могло.

Циркуляр ЦМК від 20 грудня 1922 р. дещо роз'яснив специфіку проведення подібних операцій: “Митним установам завести книги-абетки осіб, викритих у розповсюдженні контрабанди. Злісних контрабандистів-професіоналів направляти через органи ДПУ на виселення..., про що повідомляти у Ц.М.К. для друкування списків контрабандистів” [5, арк. 14].

З 1926 р. боротьба з контрабандою набула більш жорстоких, карально-репресивних форм. Згідно з рішенням Президії ЦВК СРСР від 3 травня 1926 р. особливий нараді при ОДПУ надавались повноваження щодо вислання, заслання та утримання у концтаборах до трьох років затриманих та підозрюваних у контрабандній діяльності осіб. До осіб, що при затриманні вчинили збройний опір, “органам ДПУ надавалося виключне право позасудової розправи”, включаючи розстріл [2, 420, 421]. Надання таких повноважень ОДПУ пояснюється загальним зростанням ролі цього відомства у сфері репресій.

Затримання контрабандистів і контрабандних товарів здійснювалося, крім митниць, органами ДТОДПУ, Прикордонної охорони, ОДПУ, міліції тощо, що ретельно фіксувалося, перевірялося і у вигляді відповідної статистики зводилося у спеціальні таблиці. У затриманні контрабанди між різними відомствами існував навіть момент змагань. З ледь прихованою гордістю, приміром, керівництво київського ДПУ звітувалося за 1923 р., мовляв, затримання контрабанди київськими чекістами “за своїми розмірами значно

перевищували... операції Київської митниці, (карного) розшуку та ін. установ” [11, 325].

Можна навести деякі статистичні дані по затриманій контрабанді. Так, за 1921 р. тільки митницями Волинського митного відділу було оформлено 1214 справ щодо порушення закону в цій сфері [14, 112]. Прикордонники лише за перше півріччя 1922 р. на західному кордоні затримали 11641 порушника, з яких 2604 були контрабандистами [12, 289]. У подальшому дані показчики тільки збільшувалися. У 1923-1924 господарському році на західному кордоні СРСР спільними зусиллями всіх причетних відомств було затримано вже 22808 контрабандистів. Тільки в УСРР за одинадцять місяців було зафіксовано 10609 випадків виявлення контрабандних товарів, причому 95% затримань відносилось до імпоротної контрабанди, а 5% – до експортної. У наступному, 1925-1926, господарському році – на західному кордоні Радянського Союзу було затримано 32160 осіб, які займалися контрабандним ремеслом [2, 411, 416].

3-поміж усіх державних відомств та установ, залучених до боротьби з контрабандою, ДПУ мало найбільший арсенал різноманітних методів. До останніх відносились: “затримання на кордонах, масові операції – рейди по вилученню контрабанди з квартир та магазинів, створення спеціальних загороджувальних загонів у місцях провозу товару, нагляд за особами, які підозрювались у протиправній діяльності, перлюстрація кореспонденції, агентурне проникнення тощо. Створювалася і мережа інформаторів у прикордонних селах” [2, 420].

Однією з умов успішної боротьби з контрабандою надзвичайними органами бачилась агентурна робота серед контрабандистів. Платний, матеріально стимульований інститут секретних співробітників (сексотів) чи агентів взагалі часто вживався чекістами для контролю над широкими верствами населення. Але у

боротьбі з контрабандистами цей метод часто-густо давав збої, бо прибутки від контрабандної діяльності, як правило, перевищували будь-яку матеріальну винагороду від властей за доноси. Тому не дивно, що у 1922 р. ДПУ УСРР було змушено оголосити, що “маскування контрабандою сексотів, яке широко практикувалося до цього часу і поступово перетворилося на явний контрабандизм, – заборонено” [15, 378]. Втім, Київський губвідділ ДПУ роком пізніше визнавав протилежне, мовляв, “енергійна боротьба з контрабандою, не дивлячись на застосування кустарних методів, дала серйозні результати. Закріплення і подальший розвиток їх обумовлюється утворенням кваліфікованої (хоча і дорогої) агентури” [11, 326].

Співдіяли митні служби і органи ДПУ, що цілком зрозуміло, і у фінансовій сфері. По-перше, про це вже говорилось, за успішну роботу на рівних паях преміювалися працівники оперативних груп по боротьбі з контрабандою. По-друге, існували певні фінансові квоти, як для митного відомства, так і для ДПУ УСРР, на утримання тих же опергруп і проведення іншої оперативно-технічної роботи. По-третє, реалізація через торгівлю конфіскованих контрабандних товарів здійснювалася митними структурами, а згідно з положеннями того часу, вони мусили передавати певний відсоток прибутків у ті установи, які заслужили на це, вилучаючи контрабанду [9, арк. 18]. Крім того, митне відомство видавало премії (очевидно також з сум, отриманих внаслідок реалізації конфіскації) затримувачам контрабанди. Циркуляр ЦМК від 20 грудня 1922 р., зокрема, спеціально підкреслював, що “управляючим митними установами пропонується суворо керуватися правилами про преміювання затримувачів контрабанди і, у випадку затримки у виплаті премії, давати відповідні пояснення затримувачам (контрабанди)” [10, арк. 14]. І зрештою, існували інші фінансові взаємозв’язки між двома відомствами. Наприклад, було створено так званий 5% Червоноармійський фонд, з якого преміювали

за певні заслуги перед владою і керівництвом особовий склад армії і військ ДПУ. Інколи митне відомство, як аванс в рахунок цієї премії, передавало ДПУ певні суми грошей. Звичайно, ДПУ було змушено згодом сплачувати відповідні борги [9, арк. 11].

Особливої уваги заслуговує питання про контроль за ввезенням у країну так званої політичної контрабанди, тобто переважно антирадянської літератури. Відомо, що тодішні спецслужби ретельно охороняли монополію комуністичного режиму на ідеологію, намагаючись не допускати населення до знайомства з іншими політичними поглядами. Всередині країни з цим було простіше: методом репресій будь-яка опозиція нищилась, а населенню прищеплювався одномірний і примітивний компартійний світогляд. За кордоном же опозиція мала можливість генерувати свої ідеї, будувати плани, плекати надії тощо. А ось із ідеологічним впливом на власний народ антибільшовицька закордонна опозиція мала відомі проблеми: радянські спецслужби пильно охороняли кордони держави, утворюючи так звану залізну завісу. Таким чином, політична боротьба починалася вже на кордоні і митних постах. При митницях створювалися військово-прикордонні політично-цензурні пункти, працівники і цензори яких займалися виявленням і вилученням “політичної контрабанди”, тобто антирадянської літератури [1, 80]. Отже, здійснення органами так званого політконтролю просто не мислилось без допомоги митних служб.

6 вересня 1922 р. заступник голови ДПУ РСФРР Уншліхт підписав розпорядження, дія якого поширювалася й на територію радянської України. Ця директива, в якій йшлося якраз про нюанси вилучення “шкідливої” літератури, хоча і мала на увазі обов’язкову співпрацю чекістів з митниками, тим не менш висловлювала останнім велику недовіру. Зокрема, одним із видів “нелегального перевезення легальними шляхами” визначалися “зловживання митних співробітників у моменти, коли

закордонна література, що надсилається, знаходиться поза сферою спостереження представників Політконтролю ДПУ” [4, арк. 12]. Чекістам наказувалося здійснювати “ретельний огляд прибуваючих вантажів, посилок, відправлень і бандеролей простих і на замовлення. Увесь матеріал, що проходить через прикордонні пункти, порти, аеродроми, необхідно оглядати у присутності представника Політконтролю ДПУ, причому оглядові підлягають також вагони, пароплави, аероплани і т.п., в яких прибуває багаж. Сюди ж слід зарахувати огляд пасажирів...

Пропонується Політконтролю на митницях і в поштових відділеннях запровадити суворий облік тих осіб і установ, на адресу яких надходить порівняно велика кількість закордонної літератури, і за такими вести суворе спостереження” [4, арк. 13].

Деякі місця тексту містять по суті прямі звинувачення митників у сприянні “політичної контрабанди”: “Органами Політконтролю ДПУ встановлено, що з початкового моменту прибуття закордонної літератури до моменту передачі її на перегляд представникам Політконтролю – література ця знаходиться на руках митників і поштових співробітників поза сферою спостереження представників Політконтролю ДПУ. Внаслідок цієї обставини поштові відправлення і бандеролі часто передаються представникам Політконтролю ДПУ з явними ознаками розпечатування. Враховуючи також, що митні та поштові установи густо населені (так у документі. – Авт.) колишніми службовцями-спецами, пропонується встановити посилене спостереження за всією діяльністю цих установ, причому особливий контроль запровадити у тих випадках, коли їхня робота стосується питання увозу (літератури). Необхідно точно відстежити, коли дана робота відбувається без нагляду органів ДПУ і заповнити цю прогалину” [4, арк. 14].

Співпраця митників і чекістів відбувалася і у сфері боротьби з підробкою

грошових знаків. Наприклад, циркуляр НКЗТ по митному відомству від 23 квітня 1922 р., підписаний заступником начальника Митного управління Сердюковим, пропонував співробітникам митниць у випадках виявлення “підроблених радянських грошових знаків у прибулих осіб, останніх затримувати і направляти у місцеві органи ДПУ, а підроблені грошові знаки направляти у місцеві відділення НКФ” [4, арк. 21].

У першій половині 1924 р., виконуючи постанову Ради Праці і Оборони СРСР “Про боротьбу з контрабандою”, структури ДПУ і НКЗТ, включно з митницями, займалися зміцненням так званих бойових дільниць кордону, а також розробляли заходи щодо обмеження “ввозу і вивозу контрабандних товарів іноземними установами і організаціями” [7, арк. 147].

Ще однією точкою зіткнення митних і чекістських інтересів була проблема пропуску через кордон агентів ДПУ, які працювали за межами УСРР. 21 липня 1922 р. РНК УСРР затвердив своєю постановою “Правила пропуску через сухопутні і морські кордони УСРР секспівробітників органів, які ведуть закордонну роботу, і порядок ввезення товарів з метою маскуваня проходячих кордон секспівробітників і доставку останніми секретних матеріалів”. Ці правила визначали статус таких агентів та нюанси їхнього проходження через кордон. Значна частина документа присвячена особливостям митного огляду багажу секретних співробітників ДПУ. Зокрема зазначалося, що “з метою маскуваня у переходах кордону секспівробітникам дозволяється провезення товарів з-за кордону на наш бік на суму не більше 450 крб. золотом (за ринковим курсом) чи відповідний еквівалент в іншій валюті у кожному окремому випадку. Кількість перекидань, які супроводжуються провозом товарів, не повинно перевищувати впродовж одного місяця... і загальної суми не більше, ніж на 4.500 крб. золотом в місяць...”

На привезений товар складається у кожному окремому випадку акт у трьох примірниках за підписами начальника Уповноваженого органу, який провадить закордонну роботу, Начприкордонпоста чи пункту ДПУ і представника Митнагляду (обов’язково членів партії), у якому точно зазначається кількість привезеного товару, його упаковка і вартість. Один примірник акту передається Управляючому митниці, один – Начприкордонпосту чи пункту ДПУ і один примірник залишається в Уповноваженій установі, співробітник якої провозив товар. Копія акту передається з митниці до Комісії по боротьбі з контрабандою” [4, арк. 31].

Далі зазначається, що місцем огляду подібного “товару для маскуваня” та складання акту може бути лише установа ДПУ. Товар митом не обкладається і обов’язково повертається “уповноваженому органу”. Однак надлишок встановленої норми, окрім секретних матеріалів, конфісковується як контрабанда без будь-яких компенсацій. Крім того, секретний співробітник не міг провозити товари, навіть для “маскуваня”, заборонені згідно зі статтею 223 Митного тарифу 1922 р. “Товар для маскуваня” ж, що повертався до відомства, якому підпорядковувався агент, у подальшому реалізовувався “за посередництвом органів НКЗТ і кооперативних організацій на договірних засадах, причому у тих випадках, коли згадані органи чомусь відмовляються здійснити реалізацію, вона (реалізація. – Авт.) може здійснюватися з дозволу найближчого органу НКЗТ на вільному ринку” [4, арк. 32].

Ще один пункт “Правил” стосувався умов провезення валюти. Агент повинен був мати на це дозвіл власного керівника із зазначенням точної суми.

Окремо зазначалося, що непорозуміння, які виникатимуть при провезенні “маскувального товару”, вирішуватимуться виключно Центральним Митним Управлінням у Харкові, із обов’язковим

роз'ясненням ситуації керівництвом ДПУ чи Розвідувального управління [4, арк. 32].

Постанова РНК УСРР від 14 листопада 1922 р., однак, раптово відмінили ці правила: “Заборонено будь-яке провезення товарів (під виглядом маскування) в обидва боки кордону секретним співробітникам усіх відомств” [4, арк. 6]. Очевидно, що на це вплинули масштаби зловживань, які коїлись під прикриттям даних правил. Маскування під контрабанду перетворилося на звичайну контрабанду.

Втім, з часом ця заборона була пом'якшена. Зокрема, 5 вересня 1924 р. начальник Головного митного управління Потяєв підписав циркуляр “Про порядок вивозу інвалюти секспівробітниками ОДПУ”, за яким норма валюти, котру через кордон могли вивозити агенти ДДПУ, становила 200 крб. [7, арк. 255]

Хоча органам ДПУ заборонялося втручатися у сферу технічної діяльності митниць, у межах своєї компетенції вони, у певних випадках, мали право на арешти працівників митних установ. У постанові РНК УСРР від 14 листопада 1922 р. зазначалося: “Всякі арешти митних співробітників без пред'явлення конкретного звинувачення і без попереднього зв'язку з Начальником Митного Округу чи Районним Інспектором – не дозволяються, крім випадків, що не терплять зволікання.

Про всі випадки арешту митспівробітників органи, які здійснюють арешт, зобов'язані доповідати Митокругу” [10, арк. 6].

Циркуляр ЦМК від 20 грудня 1922 р. пояснив, що “посадові особи всіх органів Раддвлади (включаючи і митні структури. – Авт.) віддаються Центральною Міжвідомчою Комісією по боротьбі з контрабандою до Суду Революційного Трибуналу, причому обвинувальні матеріали передаються в Центральну Міжвідомчу Комісію (м.Харків, пл. Рози Люксембург, б. № 24, Укрмитокруг). Зазначені матеріали повинні бути такими,

що конкретизують факт злочинної дії” [10, арк. 14].

Відповідаючи за охорону державного кордону, ДПУ було тією інстанцією, яка встановлювала і контролювала режим пересування по прикордонній зоні, в тому числі і для працівників інших відомств, включаючи й митне. Тому урядом УСРР було запропоновано керівництву ДПУ “забезпечити митних співробітників, за вказівкою Управляючих митустанов, постійними перепустками на вільне пересування по всій прикордонній смузі у будь-який час дня і ночі, як і дозволом на носіння вогнепальної зброї” [10, арк. 6].

Слід також додати, що відповідні структури ДПУ в цілому контролювали режим роботи секретних та шифрувальних підрозділів митниць [8, арк. 36].

Незважаючи на багатократні урядові заборони втручатися в компетенцію один одного, між митними і чекістськими структурами протягом 20-х років непорозуміння виникали неодноразово. Наприклад, 1923 року управляючий однієї з митниць на Волині доповідав ЦМК, що “кампанія по виселенню контрабандистів із прикордонсмуги... не дала позитивних результатів”, бо “арешти контрабандистів і підготовча робота щодо їх виселення проводилась місцевим Прикордонпостом ДПУ № 1 цілком сепаратно і без участі представників М(итни)ці в обговоренні цього питання. Звичайно, операція провалилась, а інакше і бути не могло, бо Прикордонпост... не знав, кого у першу чергу треба заарештувати, в той час, як Митниця могла дати... цінну інформацію. Заарештовано дрібних контрабандистів і то не всіх, а головні заводії, напевно знаючи про наступну операцію, – зникли з горизонту” [5, арк. 36]. Більш того, митники прямо звинувачували одного з місцевих чекістів у потуранні відомому в краї контрабандисту, з яким він був у родинних відносинах.

В іншому звіті митники повідомляли, що їхні взаємовідносини з органами ДПУ є

ненормальними з двох причин: по-перше, “ДПУ намагається відштовхнути від кордону миторган, застосовуючи для цього силу і посилаючись на розпорядження свого центру”; по-друге, “ДПУ намагається підпорядкувати собі Миторган, видаючи різноманітні накази і (висуваючи) вимоги” [7, арк. 285]. У документі наводяться численні порушення чекістами компетенції митників, включаючи затримання та арешти митників під час виконання ними службових завдань, заборону працювати на певних дільницях прикордонної зони, втручання у кадрову політику і діловодство митниць тощо.

Коли кількість взаємопритензій критично збільшилась, керівництво обох відомств спробувало вирішити проблему у традиційний спосіб. 25 липня 1923 р. вийшов спільний циркуляр, в якому відзначалася тенденція зростання “безладності і неналагодженості прикордонного апарату. З боку органів ДПУ спостерігаються випадки ввезення контрабанди, незаконних вчинків, залякування митників і створення неіснуючих справ на представників митного відомства. З боку ж митників відзначається інтриганство, роздмухування дрібних справ щодо співробітників ДПУ і пересилання їх безпосередньо у Центр замість можливого вирішення на місці. Враховуючи зазначене, ...під особисту відповідальність (осіб), очолюючих як митні, так і Державного Політичного Управління органи, розташовані на кордоні, пропонується категорично припинити усі можливі інтриги, вигадані справи, співучасть у провезенні контрабанди та ін. ненормальності прикордонохорони. Усі конфлікти... пропонується вирішувати на місці по прокурорській та партійній лінії. Ні в якому разі не роздмухувати інтриги і не посилати дрібні інтриганські справи у Центр” [10, арк. 48].

Звичайно, не завжди співпраця митників і чекістів мала негативний присмак. Подекуди вона визначалась як продуктивна та позитивна. Скажімо, керівник Олевської

митниці Тарнавський у вересні 1923 р. зазначав, що у його підлеглих “взаємовідносини з органами ДПУ, прикордонохоронним та ін. відомствами – добрі. Знайдено точку ділового зближення, встановлено повний контакт і, взагалі, робота провадиться на засадах взаємодопомоги. Непорозуміння і сумніви, що виникають у ході службової діяльності, вирішуються на паритетних засадах” [6, арк. 24]. В іншому звіті ця ж посадова особа писала: “З усіма прикордонними органами взаємовідносини добрі. З місцевим Прикордонпостом № 1 ДПУ раніш були непорозуміння на ґрунті того, що ордер Митниці на обшуки і вилучення не тільки у приватних осіб, але й співробітників ДПУ не візувалися на Прикордонпосту. Нині, шляхом категоричної заборони мною подібних дій, дана шорсткість ліквідована і діловий зв’язок цілком налагоджено.

Участі співробітників ДПУ у контрабанді я не помічав” [6, арк. 82].

Як бачимо, службові контакти митних і чекістських органів протягом 20-х рр. були частими і неоднозначними. Співпадання деяких функцій ставало одночасно причиною і їхньою співпраці, і порушення чужої компетенції. Втім, зрозуміло, що оцінити ефективність і повноту взаємодії даних відомств допоможуть подальші наукові дослідження.

Джерела та література

1. Архірейський Д., Балановський А. Матеріали фондів Олевської та Городницької митниць як історичне джерело доби нової економічної політики // Вісник Академії митної служби України. – 2000. – № 1. – С. 78-81.
2. Гнітько С. Боротьба з контрабандою в Україні у 20-ті роки // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2000. – № 2/4. – С. 410-423.
3. Державний архів Житомирської області. – Ф. 2464. – Оп. 1. – Спр. 2.
4. Там само – Ф. 2586. – Оп. 1. – Спр. 1.
5. Там само. – Спр. 2.
6. Там само. – Спр. 3.
7. Там само. – Спр. 5.
8. Там само. – Спр. 6.
9. Там само. – Спр. 7.
10. Там само. – Ф. 2709. – Оп. 1. – Спр. 1.

11. Звіт доповідь про діяльність Київського губернського відділу ДПУ за 1923 рік // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. —1998. — № 1/2. — С. 305-332.
12. Маймескулов Л.Н., Рогожин А.И., Сташис В.В. Всеукраинская чрезвычайная комиссия (1918-1922). — Х., 1990.
13. Мельгунов С.П. Красный террор в России. 1918-1923. — Симферополь, 1991.
14. Морозов О. Організаційно-правові засади діяльності митних органів УСРР у 1920-1922 рр. // Вісник Академії митної служби України. — 2003. — № 3. — С. 104-114.
15. Отчет о полугодовой деятельности ГПУ УССР (январь-июнь 1922 года) // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — 1997. — № 1/2. — С. 317-383.
16. Пограничные войска СССР. 1918-1928. Сбор. документов и материалов. — М., 1973.
17. Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1917-1918 гг. — М., 1942. — № 44. — Ст. 539.
18. Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1921 г. — М., 1943. — № 76. — С. 632.
19. Таможенный вестник Государственного таможенного комитета Республики Беларусь. — 1999. — № 36.

ΔΑΜΠ Α-ΕΦΘΓ 2-3/2012 ΚΟΙ ΑΓ-ΦΑΔΙ ΕΕ-ΕΦΘΓ ΔΕ

